

ТЕРМІНОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ВИКЛАДАЧА

У статті розглянуто історію, періоди та особливості становлення нормативної української науково-технічної мови, сучасні проблеми функціонування фізичної термінології та роль викладача в цьому процесі.

Ключові слова: українська науково-технічна мова; фізична термінологія; терміносистема; термінологічна культура викладача.

Р. Лучицький. Терминологическая культура преподавателя. В статье рассмотрена история, периоды и особенности становления нормативного украинского научно-технического языка, современные проблемы функционирования физической терминологии и роль преподавателя в этом процессе.

Ключевые слова: украинский научно-технический язык; физическая терминология; терминотерминосистема; терминологическая культура преподавателя.

R. Luchytskyi. Terms culture of teacher. The article reviews the history, periods and peculiarities of regulatory Ukrainian scientific and technical language, the modern problems of physical terminology and the role of the teacher in this process.

Key words: Ukrainian scientific-technical language, physical terminology, terminological, terminological culture teacher.

Мета: вивчення сучасного стану та процесів становлення й упровадження нормативної української науково-технічної термінології як у сфері наукового вжитку, так і навчальному процесі в технічних ВНЗ, зокрема у фізичній галузі знань; ролі викладача в цих процесах.

Державотворчий процес у молодій державі може бути успішним лише тоді, коли під час його здійснення відбуватиметься становлення державної мови в різних сферах людського спілкування. Багато в чому трагічна історія розвитку української науково-технічної термінології привела до того, що і сьогодні вона все ще не стала на колію природного, науково обґрунтованого розвитку. Протя-

гом десятків років здійснювалось брутальне втручання в структуру терміносистем, українській науковій мові було накинута невластиві їй граматичні, стилістичні та правописні норми. Підручники, навчальні посібники та методична література рясніють мовними покручами, кальками, невдалими запозиченнями з чужих мов. Навіть розробники Державного стандарту України припускаються помилок. Так, навіть у назві ДСТУ можна побачити невідповідність лексичного значення терміна його поняттю [4]. Оскільки процес оздоровлення української наукової термінології ще далеко не завершений, то закономірною видається участь в цьому кожного викладача, науковця.

Саморозвиваючись, викладач ВНЗ рано чи пізно не може не прийти до розуміння сутності терміна і його відчуття. Перше, на що хотілось би звернути увагу, – це те, що у викладача повинно розвинути розуміння і відчуття того, що термін – не просто слово, а закодований у його оболонці обсяг спеціальної інформації, яку потрібно взяти звідти. І він має навчити цього студентів, тобто вмінню працювати з термінами, "читати" їх. Отже, і викладач і студенти мусять прийти до розуміння того, що навчання у ВНЗ – це вміння читати і писати, але вже не буквами, які передають звуки, а термінами, у яких подається певний обсяг спеціальної інформації. Він варіюється від деякого мінімального конкретного означення до розширеного глибокого тлумачення поняття, явища чи процесу для викладача, до сучасного стану трактування сутності терміна в науковій літературі. Тобто професіоналізм визначається вмінням і обсягом "прочитання" спеціальної інформації як за допомогою термінів, так і за здатністю "препарувати" ситуацію чи побачене.

Наступний аспект – правильне, грамотне вживання термінів. І тут до викладача, який читає лекції, вчить розв'язувати задачі особливі вимоги – культура вживання понять повинна бути на належному рівні, оскільки сучасні підручники та посібники рясніють великою кількістю огріхів, слів-покручів, русизмів. Адже теперішній стан української науково-технічної термінології, а значить і фізичної, не можна вважати задовільним. Тут є кілька причин. Перша, найголовніша, – це брутальне, репресивне втручання в природний процес ста-

новлення української термінології 1930–1933 років, а також подальші заходи влади, спрямовані на уподібнення української термінології до російської.

Вимоги до творення термінів

Як мінімум, дві причини – зовнішня і внутрішня – заставляють дослідників бути дуже уважними до розвитку української термінології. Глобальна комп'ютеризація і пов'язані з нею кардинальні зміни в усіх сферах людської діяльності спричинили справжній "неологічний бум" у словниковому складі багатьох мов, де термінологічна лексика відіграє значну роль. Нові поняття в різних галузях науки потребують нових слів. Це супроводжується появою нових термінів. Отже, йдеться про зовнішній чинник. Внутрішній – несистемне, у "рваному" темпі впорядкування сумної термінологічної спадщини.

Дослідники прийнятним вважають наступне визначення терміна: це слово або словосполучення, одне або декілька значень яких є спеціальними. Таке розуміння ґрунтується на полісемії та передбачає, що слово в одному зі своїх значень належить літературній нормі, а в іншому – одній або декільком термінотерминосистемам.

Більш приземленим можна вважати наступне трактування. Термін – це мовний знак, що репрезентує наукове поняття спеціальної, професійної галузі знань [1].

Слід наголосити, що термін може існувати лише як елемент відповідної термінотерминосистеми. Остання – це сукупність термінів, що адекватно відображають систему понять теорії, яка стосується певної спеціальної сфери людських знань чи діяльності. Причому системність термінів полягає у зв'язаності, співвідносності їх за формою та значенням на різних мовних рівнях. Отже, термінотерминосистема – це, по суті, пов'язана з певною сферою знань, проблемою, темою, науковою школою і т. д. сукупність понять, що близькі між собою на понятійному, лексико-семантичному, словотворчому (деривативному) і граматичному рівнях.

У лінгвістичній літературі встановилась міцна традиція вбачати в природі терміна певну кількість ознак. Серед них основними вважаються системність (систематичність), однозначність, точність, стилістична нейтральність, лаконічність, відсутність емоційної чи експресивної вираженості.

Узагальнені вимоги до термінів можна розглянути на конкретному прикладі – праці С. Скороходько "Опыт построения лексики информационного языка на основе ступенчатого кодирования значенний термінів", а саме:

- Термін повинен володіти абсолютною однозначністю (у будь-якому контексті він повинен передавати лише одне поняття).

- Формальна структура термінів повинна виражати зв'язки між поняттями. Це допоможе знаходити в текстах інформацію про ті класи предметів, які ніде не названі.

- Має бути передбачена також можливість формальних перетворень термінів з метою отримання нових для позначення новоутворених понять.

- Також необхідно передбачити можливість автоматичного перекладу термінів з природних мов на інформаційну мову і навпаки.

- Термін мусить бути коротким.

Словотвірно досконале поняття має бути пластичним, тобто мати здатність до творення похідних термінів. Додамо, що сьогодні окремі терміни зазнають перегляду саме з погляду їх пластичності. Наприклад, поняття *телебачення* не витримує такої перевірки – від нього важко утворити похідні (слова телебаченневий, телебач, неприродні для української мови). Звідси придатнішим є термін *телевізія* (порівняйте: телевізійний, телевізор). До речі, українська діаспора активно вживає саме поняття *телевізія*.

Незважаючи на те, що українська мова частково асимілює чужі слова, велика кількість англіцизмів створює загрозу для зрозумілості національної терміносистеми і часто негативно впливає на швидкість навчального процесу. М. Коваль та Т. Багдасар'ян вказують і на глобальний погляд на цю проблему: коли в мові є до 72–85 відсотків запозичень, так званих термінів-інтернаціоналізмів, то чи маємо право говорити про існування цієї національної мови [2]?

В англійській мові, наприклад, відзначає О. Баранов, кількість запозичень становить лише п'ять відсотків від загальної кількості новотворів, що свідчить про її чистоту та здатність цієї мови до самозбагачення.

Цікавим є зауваження В. Гуменюка про те, що, більшість термінів американського походження базується на побутовій лексиці. Тому ті з них, які сприймаються українцями як щось надзвичайно хитромудре, для американця – це, як звичайно, відомі з дитинства слова (або їх корені): *господар, загорожа, згода, вискочень* тощо.

Загальноживані українські слова теж здатні термінологізуватися: "Хто б

міг колись подумати, що поле може бути електромагнітним, а яма – потенціальною?" – запитує М. Вакулєнко. Також слова *тканина* (нервова), *місток* (водневий), *ланцюг* (атомний), *гусениця* (тракторна), *корінь* (квадратний), *хвиля* (звукова), *пояс* (кліматичний) тощо в рамках конкретної терміносистеми сприймаються лише у своєму другому – термінологічному – значенні.

Втішно, що до окремих нових запозичень в українській термінології вже виникли власномовні відповідники, наприклад: трастове товариство – довіроче товариство, апроксимація – наближення, детектор – виявляч, атенуатор – послаблювач тощо. Так само зайвими є слова *ексклюзивний* (винятковий), *превентивний* (попереджувальний, запобіжний), *шипінговий* (кораблестроительний), *калькуляція* (обчислення), *опція* (вибір), *прес-реліз* (довідка для преси) та інші.

Якщо така тенденція продовжиться, то більшість "модних" запозичень відійде в пасивний запас – залишаться змістовні необхідні терміни.

Зародження і перші кроки становлення української фізичної термінології (на прикладі публікацій І. Пулюя українською мовою)

Читаючи подароване земляками-тернополянами репринтне видання праці Івана Пулюя "Нові і перемінні зв'язки" (1905), я отримав задоволення від зустрічі з питомо українськими науковими термінами, які вчений вживав під час написання свого "оповідання". Тому дозволю собі зацитувати деякі витяги, які засвідчили б, якою могла б стати українська сучасна фізична термінологія, якщо б розвивалась природним шляхом.

Адже, як І. Пулюй написав у "Присвяті П. А. Кулішеві": "...сила і спасенне лежать у нас самих: у праці над освітою і добробитом народа".

"...Та яке б не було те дрожанне і воруханне часточок матерії, і який не був би вплив їх на другі тіла, про кожний такий рух мають вагу два закони: закон непропашої матерії і закон напропашого руху. Як дуже важні ті закони для всіх наук природних, те зрозуміли люде аж за нашого часу, коли німецький лікар Роберт Юлій Маєр і англійський інженер Жюль, перший незвичайною, майже пророчою, силою розуму і рахунком, а другий докладними досвідами доказали, що механічна праця може перемінятись у тепло, і на відвороті, тепло в **працю**, і таким способом положили певну основу для механічної теорії тепла" [3].

"...Тепло пари... переміняється в рух кольби (поршня – авт.). Пара працює, бо кольба переносить рух за допомогою скрутового дручка на розмашне колесо маши-

ни або ще на інші тягари" [3, 17].

Хочу звернути увагу, що І. Пулюй вживає термін *магнетичний*, який і закріпився пізніше в українській термінології, а не *магнітний*, нав'язаний пізніше.

Розвиток української термінології – "золоте десятиріччя"

Зі створенням Української академії наук розпочалась не спорадична, а системна робота українських науковців над виробленням наукової термінології. Особливо ефективною вона виявилась, коли з'явилися відповідні спеціалізовані інституції. Найавторитетнішим науковим центром, що координував термінологічну працю в усій Україні в часи так званого "золотого десятиріччя", був Інститут української наукової мови (ІУНМ). Навколо нього гуртувалися висококваліфіковані фахівці природничих та технічних наук, мовознавці, які уклали та видали понад 40 термінологічних словників із різних галузей науки і техніки. Ще близько 20 словників підготовлено за їхнім редагуванням або участю. Тому, найбільш природно, на науковій основі українська термінологія розвивалась у 1920–1930 роках. Сьогодні стало очевидним, що основний масив української науково-технічної термінології даного періоду повинен повернутися до активного наукового вжитку.

Насамперед українські терміни мають замінити:

- велику групу лексичних росіянізмів, що побутують у сучасній українській термінології (бадя, вишолочувати, миш'як, пучність, вихлоп, убуток тощо);
- запозичені з російської мови словотвірні моделі (зйомка, вібруючий);
- правописні термінологічні алогізми (логарифм – алгоритм, целюлоза – целулоїд та ін.).

Крім того, з термінологічного добробку 1920–1930 рр. доцільно використати вдалі синоніми до інтернаціональних термінів (фотографія – світлина, буфер – відпружник тощо), а також відновити самі інтернаціоналізми, що їх потім було вилучено з української термінології (арсен, стибій, помпа та ін.).

Проте абсолютизувати термінологічні досягнення минулого також не варто. Це було б фальшуванням як практичного добробку визначної плеяди українських науковців, так і самої термінологічної концепції 1920–1930 років. Усі словники ІУНМ мали підзаголовок "Проект". Саме так їх і треба сприймати.

Репресії проти української термінології та її наслідки

Негаразди української термінології беруть початок від ліквідації 1930 року найавторитетнішого наукового центру,

що координував термінологічну працю в усій Україні – Інституту української наукової мови (ІУНМ).

Після репресивних "Термінологічних бюлетенів" 1933–1935 рр. автентична (справжня) українська наукова термінологія стала недоступною для користувачів. Адже цими виданнями гвалтовно перервано нормальний природний перебіг творення і розвитку національної термінології: вилучено понад 1 4000 (!) українських наукових і технічних термінів, натомість "запропоновано" терміни або російські, або міжнародні в російській транскрипції; здійснено бруталне втручання в структуру терміносистем; українській науковій мові накинута невластиві граматичні, стилістичні та правописні норми [6]. Таким чином започатковано процес русифікації української наукової мови, що тривав понад п'ятдесят років.

Наскільки велику увагу приділяло партійне керівництво питанню мови та термінології, свідчать хоча б такі факти. 28 серпня 1943 року в селі Помірках, недалеко Харкова, М. Хрущов у присутності інших найвищих керівників республіки заслухав правописну комісію. Під тиском політичних чинників змінив свою позицію її голова Л. Булаховський. "Намітилися серйозні розходження між Рильським, Тичиною, з одного боку, і Булаховським – з другого... Булаховський, аргументуючи необхідність однієї літери г, посилався на думку найвищих інстанцій про потребу якомога тіснішого зближення української та російської мов. Говорилося й про те, що наявність двох г ускладнить засвоєння української мови людьми неукраїнської національності, що це створить додаткові труднощі у друкарнях і (страшно подумати!) поставить радянський "український правопис" на одну дошку з правописом, яким користуються зарубіжні українці..." [1].

Відтоді й донедавна головним завданням та темою досліджень офіційних українських термінологів були "становление общего терминологического фонда языков народов СССР и его структурная унификация" (тобто максимальне наближення української та інших національних термінологій до російської). Серія російсько-українських термінологічних словників, що їх видано на межі 50–60-х років, ще раз зафіксувала цю тенденцію на нормативному рівні, а повний перехід вищої освіти на російську мову у 70-ті роки та припинення видання наукових журналів і монографій українською мовою призвели до сумнівного наслідку – наша наукова термінологія рясніє мовними покручами, каль-

ками, невдалими запозиченнями; нова генерація науковців (навіть ті, для кого українська мова є рідною) недостатньо володіє науковою українською мовою.

Одним із таких "надбань" є вживання кальки у формі російських активних дієприкметників. Наведемо основні словотворчі моделі для їх перегляду (на прикладі російського терміна *определяющий*):

- 1) що + дієслово (що визначає);
- 2) прикметник (визначальний);
- 3) іменник (визначник).

До речі, за моделями 2 і 3 можна легко утворити відповідник до невдалого, але такого поширеного радіотехнічного терміна, як *записующий пристрій*. Новотвори *записний пристрій* і *записувач* граматично правильні та стилістично милозвучніші від попереднього калькованого поняття. Так само від термінологічної словосполучки *несуча частота* за моделлю 3 творять власномовний економний термін *частота-носії*.

Дослідники О. Кочерга, М. Вакулєнко за вимогою мовної економії поряд з іншими функціональними причинами пропонують вживати терміни *синусоїдний* замість *синусоїдальний*, *алгебричний* замість *алгебраїчний*, *інерційний* замість *інерціальний* тощо.

За критерієм оптимальної довжини поняття *довкілля* набирає більше балів, ніж звичне, але незручне *навколишнє середовище* (калька з *окружающей среды*). Це відбувається часто через те, що не відрізняють *оточення* (найближчі сусіди) від *довкілля* (навколишнє середовище), а задовольняються єдиним російським *окружение*, тоді як в англійській мові є два різні відповідники – *surroundings* та *environment*.

Проблеми вживання та внормування термінів, калькування, засміченість численними мовними покручами – явища помітні, що є предметом загального обговорення. Структурні спотворення привертають набагато менше уваги, і саме тому ще небезпечніші.

Оскільки більшість наших науковців не знають чужих мов, окрім російської, тому, навіть намагаючись уникати російських кальок чи запозичень, часто творять "антикальки", або подвійні кальки, тобто терміни українські, проте на змістовій основі російського поняття.

Прикладом антикальки є спроба вилучити словосполучення *іноземні мови* – кальку російського *иностранные языки*, що його накинuli нашій мові замість властивого їй сполучення чужі мови. Розуміючи чужорідність префікса *іно-*, часом вживають сполучення *чужоземні мови*, яке не усуває змістового спотворення: *іноземна мова* чи *чужоземна мова* – це мова іншої землі, а землі не

мають мов, мови притаманні народам.

Нам україні потрібно відродити в собі самостійність мислення, не прив'язувати українську термінологію до будь-якої мови. Водночас, коли свого терміна немає, ми не повинні боятися запозичень. І тут знову не варто ставити жодну мову у виняткове становище. Тенденція цілком уникати запозичень з російської мови є такою ж хибною, як і запозичування тільки з російської. Використовуючи досвід чужих мов творчо, ми уникнемо антикальок та подвійних кальок на основі мови-посередника. Остаточне право надання переваги українському чи запозиченому поняттю належить фахівцям даної галузі, і на це потрібен час.

Плідними стали спроби застосування ідей синергетики для вивчення лінгвальних та мовленнєвих явищ. Різні напрями лінгвосинергетики (саме таку назву набула нова галузь лінгвістики, що сформувалася на тлі впровадження ідей синергетики для вивчення мовних явищ) розробляють такі вітчизняні вчені, як Л. Піхтовнікова, О. Семенець, О. Тарасова, О. Морозова, І. Фролова, С. Єнікеєва [7].

Адже будь-яка конкретна мова – це класичний приклад синергетичної суперсистеми, що складається з ієрархічно організованих макро- та мікросистем, які характеризуються нерівноваженістю – станом, далеким від абсолютної стабільності та незмінності, відкритістю – здатністю обмінюватися з довкіллям речовиною, енергією та інформацією, нелінійністю – розвитком системи під впливом багатьох факторів, що часто знаходяться у складній взаємодії між собою і визначають імовірні шляхи її еволюції.

Самоорганізація макросистеми як адекватна реакція на дію з боку інших систем та середовища може виявлятися через вихід з ужитку застарілих та створення нових лінгвальних знаків, заміну одних мовних засобів іншими, функціональну модифікацію вже існуючих у мові одиниць [7, 8]. Однак це є темою окремих досліджень. Адже в процесі функціонування мови саме боротьба двох тенденцій: з одного боку, спрямованість до збереження стабільності сьогоденного стану, а з іншого – необхідність адекватно реагування на дію "ентропійних чинників середовища" [7] визначає хід розвитку мови як відкритої, динамічної системи. Самоорганізація мовної суперсистеми виявляється у її здатності до стабілізації імперативних параметрів шляхом спрямованої впорядкованості структури і функцій із метою протистояння ентропійній (випадковій, невпорядкованій) дії середовища (у першу чергу, соціуму) [7, 8].

Ненормативний спадок у фізичній

термінології

Водночас спадок в українській науковій термінології настільки безрадінний, що лише самоорганізацією в її упорядкуванні, на нашу думку, не обійтись. Потрібна дієва, системна та скоординована робота державних структур різного рівня, потрібне політичне рішення і політична воля керівництва, а вже науковці, викладачі змогли б поступово виправляти ситуацію. А то проростають у навчальних посібниках, які своєю базою мають переважно російських "пращурів", такі "перлини" і русизми, як: "визначте по цьому графіку... прискорення (замість пришвидшення)... частота рівна 2 Гц... чому дорівнює... швидкості точок відповідно рівні... відмітити..." тощо.

Тому можна погодитись із кваліфікацією дослідників щодо найголовніших типів мовностилістичних помилок, що притаманні сучасній мові науки [1, 2, 6]:

- Уживання російських термінів без перекладу: *грокот, шарик, янтар, миш'як* та інших.

- Використання перекручених російських термінів (суржик): *опреділити, примінити, зварщик, вияснити* тощо.

- Функціонування неприродних для української мови усталених висловів (ефект перекладництва): *у протилежність, як можна швидше, приведення на рисунку, написана на мові* тощо. Правильні відповідники: *на противагу, якнайшвидше (якомога швидше), показаний на рисунку, написаний мовою*.

- Надмірна частота вживання прийменників **по** та **при** у невластивому для них значенні: *по закону Ома, підручник по фізиці, при допомозі, при кипінні* та подібне. Нормативні відповідники: *за законом Ома, підручник з фізики, за допомогою, під час кипіння*.

Треба зазначити, що прийменники **по** та **при** в українській мові мають невисоку продуктивність. Прийменник **по** найчастіше поєднується з місцевим відмінком на позначення руху по чомусь (по осі абсцис, по дорозі), часу (по обіді, по закінченні), а також зі знахідним для висловлення наміру (іти по вольтметр), розміщення (по праву руку), межі (по цю лінію).

Головні значення словосполук із прийменником **при** – це розміщення (хата при дорозі), підпорядкованість (лабораторія при кафедрі), наявність чогось (людина при зброї).

З російської наукової літератури фізичний термін *безразмерная величина* перейшов в українську як *безрозмірна величина*. Піддається сумніву коректність його в російській мові: будь-яка фізична величина не може не мати розміру – кількісного вмісту її в конк-

ретному об'єкті. Отже, поняття *безразмерная физическая величина* – суперечливе [1]. Префікс *без-* означає відсутність розміру там, де він має бути.

До слова, розробники Державного стандарту України [4, 5] не припустились подібної помилки й подали для вжитку в тому ж значенні нормативний термін *безрозмірна фізична величина*. Інша структура слова (походить від *розмірність*) і зовсім інший логічний та зрозумілий зміст терміна.

Для того, щоб нові поняття органічно ввійшли до літературної мови, їх треба творити з власномовного будівельного матеріалу (коренів, префіксів, суфіксів, постфіксів). Ця нібито проста вимога на сучасному етапі функціонування термінології перетворилася на проблему.

За останні десятиріччя в українську мову, а особливо терміносистему, увійшли словотворчі моделі російського взірця, що спричинилося до появи груп неправильних витворених термінів. Найголовніші з них:

- активні дієприкметники на **-уч(ий), -юч(ий)**: прискорюючий, обертаючий;

- віддієслівні іменники на **-к(а)**: шліфівка, калібровка, розтяжка;

- терміни на позначення процесу дії, утворені безафіксним способом: запис (у значенні записування); нагрів (у значенні нагрівання).

Досить часто неправильно використовують *постійний* (тривалий) і *сталий* (незмінний) (рос. "постоянный", англ. "permanent" і "constant"); *скінчений* (що має границю) плутають з *кінцевим* (останній; що стосується кінця) (рос. "конечный", англ. "finite" та "terminal"), а *нескінчений* (що не має границі або кінця) – з *безмежним* та *необмеженим* (що не має межі) (рос. "бесконечный", англ. "indefinite" і "boundless" та "unbounded"), не кажучи вже про те, що *границю* (limit) плутають з *межею* (boundary), коли вони відповідають російському *предел*.

Російське слово *продолжение* відповідає трьом українським словам, що їх часто плутають: *видовження* (форми), *подовження* (терміну), *продовження* (дії) (англ. відповідники "lengthening", "prolongation" та "continuation"). Водночас у нас *продовжуються* процес або дія, що мають *тривати*.

Російському *измерение* відповідають *вимірювання* (дія, англ. "measuring") та *вимір* (властивість, англ. "dimension"), маємо говорити про вимірювальний прилад і *n*-вимірний простір.

Ми забули, що російському слову *отрицательный* відповідають *від'ємний* (математичний знак) і *негативний* (за-

ряд), *невід'ємний* (англ. "nonnegative") означає додатний або нуль, а вживають його замість *невіддільного* (англ. "inseparable"), тобто такого, що його неможливо відокремити або виокремити, хоча тут псевдосинонімія вже ні до чого, а просто зроблено покроч на основі російського *неотъемлемый*. Тому, коли пишуть про невід'ємну частку і контекст не містить математичної дії ділення, можна бути певним, що йдеться про невіддільну або невідокремлену частину.

Ми не відрізняємо *здатності* (приладу тощо, "capacity") від *здібності* (людини, "ability"); *об'єму* (фізичного, "volume") від *обсягу* (статті тощо, "size"); забуваємо, що *інший* – це не той ("another"), а *інакший* – не такий ("other"; "different"). Слово *знаходиться* використовуємо замість *перебувати, бути, міститися* тощо. Таких прикладів, на жаль, дуже багато.

Дуже поширеним стало вживання дієприкметникових утворень, що закінчуються на **-учий, -ючий**, замість способів висловлювання, притаманних українській мові. Такі закінчення характерні для слів, що передають значення властивостей (*кусючий собака, цілюще зілля* тощо). Але, звично наслідуючи російську мову, ми вживаємо *поглинаючий* замість *поглинальний* або *вбирний*, *сполучаючий* замість *сполучний*, *кодуєчий* замість *кодувальний*, утворюємо *далекоідучу* та *короткодїучу* взаємодію замість *далекосвяжної* та *близькосвяжної*, *несучу частоту* та *несучу конструкцію* замість *частоти-носія* і *опорної, базової* або *тримальної конструкції*.

Інтернаціоналізми є складником будь-якої національної терміносистеми, українська мова не є винятком. Однак настанови згаданих вище репресивних документів і наступна "структурна унифікація" об'єкта термінологічного фонду призвели до "русіфікації" інтернаціоналізмів – чужомовні запозичення в українській термінології набрали форм, характерних для російської мови. Загальновідомі приклади – *хімія* замість *хемія* та *магніт* замість *магнет*. Наслідком є співіснування магніту, магнетизму, намагнічення та магнетика; хімікатів, хемосорбції, хімічної та хемоядерної реакції тощо.

Українській мові притаманна властивість запозичувати основу чужомовного слова, відкидаючи суфікси. Як наслідок – запозичені терміни набувають властиво українських форм. Структурні впливи російської мови призвели до нагромадження зайвих чужомовних суфіксів (*алгебраїчний* замість *алгебричний*, *синусоїдальний* замість *синусоїдний*, *інерціальний* замість *інерційний*) та майже цілковитого зникнення відтінків жи-

вання типу *диференційний* (про рівняння) та *диференціальний* (про переріз розсіяння або механізм), *професійний* (фаховий) та *професіональний* (кваліфікований), *коливальний* (що спричиняє коливання) та *коливний* (рух).

Українське термінознавство останнім часом поповнилося кількома працями, присвяченими термінологічному словотворенню. Найповніше охоплює словотворчі проблеми в термінології книга В. Моргунока "Зауваження щодо опрацювання державних стандартів із науково-технічної термінології", що її 1993 р. видав Інститут проблем міцності НАН України. Це максимально стислий і логічний виклад основних способів називання українською мовою таких стрижневих понять, як *дія*, *наслідок дії*, *здатність до дії*, *стан дії* тощо, у зіставленні з відповідними російськими словотворчими типами. За допомогою власномовних словотворчих засобів автор чітко розмежує дані поняття та їх різновиди. Наприклад: *згинання* (недоконана дія) – *зігнення* (доконана дія) – *згин* (наслідок дії); *устатковування* (недоконана дія) – *устаткування* (доконана дія) – *устатковування* (наслідок дії) тощо.

Висновки, рекомендації

Становище складне, але далеко не безнадійне. Здобуття Україною незалежності та надання нашій мові статусу державної, повернення її до наукових та вищих навчальних закладів створили потужні стимули для термінологічної праці на принципово нових засадах. Термінологічна лексикографія переживає хвилю піднесення. Фахівці різних галузей укладають десятки поки що невеликих словників (переважно російсько-українських). Наступним етапом мають стати словники, що допоможуть нашим науковцям налагодити безпосередній інформаційний обмін із міжнародною науковою спільнотою. Після відкриття спецховищ виявилось, що знищено не всі термінологічні словники 20-х років: тільки у Центральній науковій бібліотеці ім. В. І. Вернадського в Києві їх є понад 80 [1]. Почалося широке обговорення наболілих питань. І тут, як завжди, наявні дві крайні тенденції.

З одного боку, бачимо бажання зберегти status quo, зневажливе ставлення до спадщини наших попередників і сприйняття термінотворчої праці 20-х років лише як "доби романтизму в становленні української термінології". На жаль, як свідчать концептуальні публікації директора Інституту української мови АН України О. Тараненка і завідувачки відділу термінології Л. Симоненко [10], таких поглядів найпоширеніше дотри-

муються офіційні мовознавці, що вибирають для своєї установи роль "органу-арбітра" у нормуванні термінології. Принаймні цитовану характеристику в цих статтях повторено двічі.

З іншого боку, крайніх форм іноді набирає природне прагнення повернути до наукового обігу спадщину ІУНМ. Отримавши змогу користуватися матеріалами ІУНМ, побачивши багатство, виразність і глибоке національне підґрунтя лексики, зібраної й опрацьованої фахівцями найвищої кваліфікації та тонкими знавцями мови, прагнучи залучити набуток тих праць до сучасного термінологічного активу, термінологи "нової хвилі" не завжди враховують, що не можна знехтувати шість десятиліть розвитку мови.

Істину, як завжди, варто шукати десь посередині, і цьому сприятимуть синергетичний підхід, самоорганізація процесу унормування професійної термінології. Питання про повернення того чи того поняття треба розглядати під кутом зору його змісту, відповідником якого є термін. Якщо дане конкретне поняття означене адекватним сучасним українським словом, інтернаціоналізмом, або вдалим запозиченням, що правильно передає зміст і не суперечить природі української мови, повертати давній термін недоцільно.

Постає закономірне запитання: чому за умови існування документів з регламентації діяльності у фізичній науці, за наявності в них нормативного терміна в українській літературі з фізики так часто натрапляємо на зазначене неправильне запозичення? Відповідь проста: причина – необізнаність видавців щодо чинних в Україні стандартів з термінології, недостатня популяризація результатів і надбань із стандартизації та й не дуже велике бажання тих, хто мав би опікуватися цією справою, критично аналізувати й осмислювати зроблене.

Автори підручників, укладачі енциклопедій, словників, доповідників неодмінно повинні подавати сучасні терміни і водночас ознайомлювати користувачів із репресивно вилученими українськими термінами, тим самим даючи фахівцям змогу вибирати з кількох варіантів найпридатніші.

Проте аналіз українських наукових творів початку століття та праць сучасних закордонних авторів показує, що одночасний вплив тексту на раціональні та естетичні центри сприйняття допомагає читачеві краще засвоїти відомості й водночас дає змогу пересвідчуватися у багатих виражальних можливостях рідної мови. Тобто наукове слово може й повинно бути естетичним (Н. Зелінська), підкреслювати індивідуальність автора.

Наша термінологія має перейти важкий етап повернення до життя. Сучасні термінологічні видання приречені бути сировиною для наступного опрацювання, позаяк тільки час та мовна практика визначає долю пропонованих понять. Пошук, збирання, порівнювання, аналіз, спроби надання пріоритетів тим чи іншим термінам – праця важка, невдячна, копітка. Робити це треба саме тепер, поки фахівці, що в 60-х і на початку 70-х років викладали або слухали лекції українською мовою та готували україномовні публікації, ще перебувають у віці активної творчості, поки не втрачено живу професійну мову, яку не зафіксовано друком або зафіксовано в поодиноких виданнях, нині майже не відомих.

ЛІТЕРАТУРА

1. Проблеми становлення української науково-технічної мови на прикладі фізичної галузі знань. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/toprint.html?id=496>
2. Галина Наконечна. Українська науково-технічна термінологія. Історія і сьогодення / Галина Наконечна. – Львів: Кальварія, 1999.
3. Пулюй І. "Нові і перемінні зьвізди": Третє доповнене видання / І. Пулюй. – Відень: Гольдгаузена, 1905. – 121 с. (Репринтне видання ТНТУ. – Тернопіль, 2010). – Режим доступу: <http://elartu.tstu.edu.ua>
4. ДСТУ 2681-94 Метрологія. Терміни та визначення. – К.: Держстандарт України, 1994. – 68 с.
5. Термінологічна правописна конвенція: схвалено учасниками Міжнародної конференції "Фізика в Україні". – Київ. – 26 червня. – 1993.
6. Кочерга Ольга. Деякі міркування про шляхи і манівці розвитку української наукової термінології / Ольга Кочерга // Сучасність. – 1994. – № 7–8. – С. 399–400. – Режим доступу: http://kievoi.narod.ru/articles/_1.html
7. Еникеєва С. М. Синергетические параметры словообразовательных процессов в современном английском языке / С. Еникеєва // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Харків. – 2006. – № 726. – С. 171–178.
8. Хруцкая Н. В. Синергетический подход к теории вариативности языковых единиц / Н. Хруцкая // Культура народов Причерноморья. – 2006. – № 82. – Т. 2. – С. 215–217.
9. Таблиця транслітерації українського алфавіту латиницею. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55.
10. Тараненко О. Українська термінологія: стан, проблеми і перспективи / О. Тараненко, Л. Симоненко // Урядовий кур'єр. – 18 березня. – 1993.

Стаття надійшла 25.06.2012 р.